

'Oni fu pensaer eisoes yn ein mysg?':

Golwg ar genedlaetholdeb cyn 1925.

T. Robin Chapman. Awst 2019

Mi hoffwn i gychwyn gydag enghraifft glasurol bron o rywbeth sydd ar yr un pryd yn annheg ond eto'n gwbl gywir. Yn ei adolygiad ar *Canlyn Arthur* Saunders Lewis yn 1938, cwynodd Elidir Sais, yn eironig iawn, nad oedd y gyfrol hon o ysgrifau ar genedlaetholdeb Cymreig yn ddigon Cymreigaidd:

Elidir Sais, 'Mr Saunders Lewis yn Canlyn Arthur', *Heddiw* (Mawrth 1938), t. 295:

Y mae gwleidyddiaeth pob gwlad yma ond gwleidyddiaeth Cymru. Oni fu cenedlaetholdeb yng Nghymru cyn hyn? Oni fu pensaer eisoes yn ein mysg?

Elidir Sais, 'Mr Saunders Lewis yn Canlyn Arthur', *Heddiw* (Mawrth 1938), t. 295:

'A grybwyllir enw un Cymro yn y gyfrol hon (oddigerth Arthur) y gellir dweud gair da amdano fel gweledydd cenedlaethol ac fel arweinydd i'r werin?'

Mae'n annheg.

Roedd gan Saunders Lewis ei oriel o Gymry cenedlaetholgar yr oedd yn barod iawn i ddweud gair da amdanynt. Mae Michael D. Jones a'i 'arbraw [sic] arwrol' yn y Wladfa yn sicr yn eu plith. 'Hyd at heddiw', chwedl *Tynged yr Iaith*, 'mae'n diffyg ymwybyddiaeth cenedl, ein hamddifadrwydd ni o falchter [sic] cenedl, yn rhwystro inni amgyffred arwyddocâd ac arwriaeth yr antur ym Mhatagonia.'

Michael D. Jones:

Tynged yr Iaith (1962):

'arbraw [sic] arwrol ... Hyd at heddiw, mae'n diffyg ymwybyddiaeth cenedl, ein hamddifadrwydd ni o falchter [sic] cenedl, yn rhwystro inni amgyffred arwyddocâd ac arwriaeth yr antur ym Mhatagonia.'

A gwir hyn hefyd, wrth gwrs, am ei ddyled i Emrys ap Iwan. 'Braidd', meddai amdano, 'na ragflaenodd ef holl bolisi gwleidyddol y Plaid Genedlaethol'.

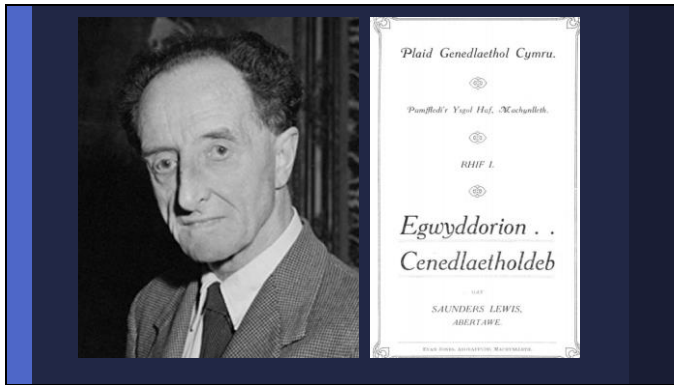

Emrys ap Iwan:

'Nodiadau'r Mis', *Y Ddraig Goch*, Mehefin 1927:

'Braidd na ragflaenodd ef holl bolisi gwleidyddol y Plaid Genedlaethol.'

Ond, wedi dweud hynny, o safbwynt technegol pur, mae gan Elidir Sais bwynt digon dilys. Nid oes yn *Canlyn Arthur* - nac yn unman arall yng ngwaith Saunders Lewis, unrhyw gydnabyddiaeth bod cenedlaetholdeb yn bod fel cysyniad gwleidyddol cyn dyddiau sefydlu Plaid Cymru. Mae geiriau Elidir Sais yn mynd â ni at ffaith ganolog yn y busnes o ddehongli hanes: sef, bod yr hyn na ddywedir yr un mor arwyddocaol â'r hyn sydd ar glawr. Mae tawedogrwydd Saunders Lewis, ei amharodrydd dealledig i gydnabod dyled uniongyrchol Plaid Cymru i unrhyw ragflaenydd neu arloeswr o wleidydd, yn dweud cyfrolau - neu, a bod yn fwy manwl-gywir, yn dweud digon i lenwi darlith - am sut y syniai am ei rôl ei hun. Craidd hanesyddiaeth y Plaid Genedlaethol a grëwyd gan Saunders Lewis oedd consurio bwgan: tywyllwch, tawelyddiaeth, anwybodaeth neu hunanddigonolrwydd neu ddiogi deallusol y gallai ei herio. Cenadwri'r Plaid o dan arweiniad Saunders Lewis oedd darbwylllo Cymru nad cenedl mohoni eisoes.

Egwyddorion Cenedlaetholdeb (1926):

Gwlad yw [Cymru] a fu unwaith yn rhan o Ymerodraeth Rufain, a etifeddodd wareiddiad Lladin Ewrop ... Yna fe'i darostyngwyd gan elynion, a chollodd erbyn y drydedd ganrif ar ddeg bob rhith annibyniaeth. Fe'i concrwyd. Ond ni wnaeth hynny ddrwg mawr iddi.

Egwyddorion Cenedlaetholdeb (1926)

Aeth rhagddi fel o'r blaen yn byw ei bywyd ei hun a datblygu ei diwylliant, yn parhau o hyd yn rhan o Ewrop. Yna yn yr unfed ganrif ar bymtheg fel unwyd y wlad hon â Lloegr dan y Tuduriaid, ac o hynny ymlaen nychodd a dirywiodd gwareiddiad Cymru. Y mae'r gwareiddiad hwnnw heddiw mewn perigl einioes.

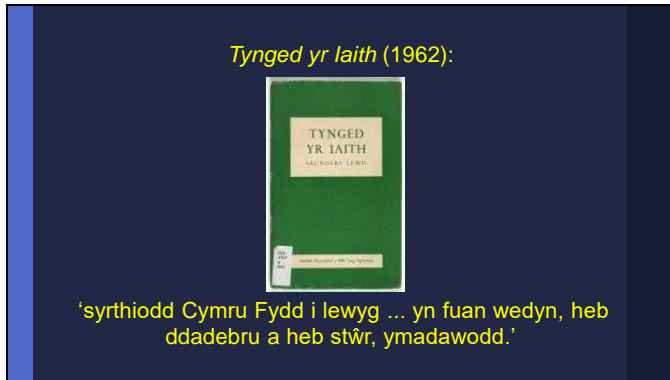
Stori Cymru, yn ôl Saunders, oedd hyn:

Gwlad yw [Cymru] a fu unwaith yn rhan o Ymerodraeth Rufain, a etifeddodd wareiddiad Lladin Ewrop ... Yna fe'i darostyngwyd gan elynion, a chollodd erbyn y drydedd ganrif ar ddeg bob rhith annibyniaeth. Fe'i concrwyd. Ond ni wnaeth hynny ddrwg mawr iddi.

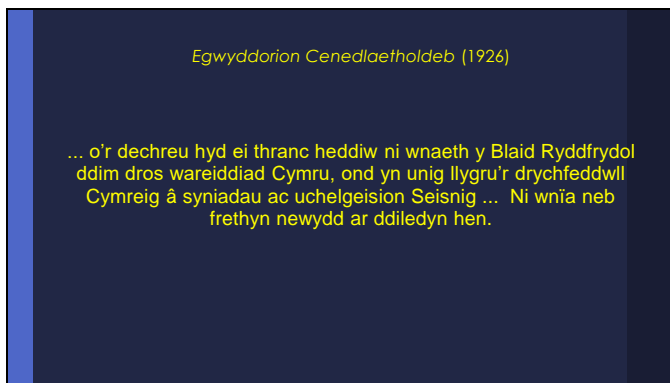
Aeth rhagddi fel o'r blaen yn byw ei bywyd ei hun a datblygu ei diwylliant, yn parhau o hyd yn rhan o Ewrop. Yna yn yr unfed ganrif ar bymtheg fel unwyd y wlad hon â Lloegr dan y Tuduriaid, ac o hynny ymlaen nychodd a dirywiodd gwareiddiad Cymru. Y mae'r gwareiddiad hwnnw heddiw mewn perigl einioes.

Hynny yw, gyda Deddf Uno 1536, collodd Cymru ei hunaniaeth wleidyddol. A sylwch ar y naid rhwng yr unfed ganrif ar bymtheg a'r ugeinfed. Dim lle yn rhediad yr hanes i'r Dadeni na'r Diwygiad Methodistiaeth na Datgysylltiad. Yr ensyniad clir yw mai 'o hynny ymlaen', bu'r hyd yn oed y Cymry mwyaf gwladgarol yn byw mewn byd ffantasi. Gallent eu twyllo eu hunain eu bod yn perthyn i genedl, gallent eu galw eu hunain yn

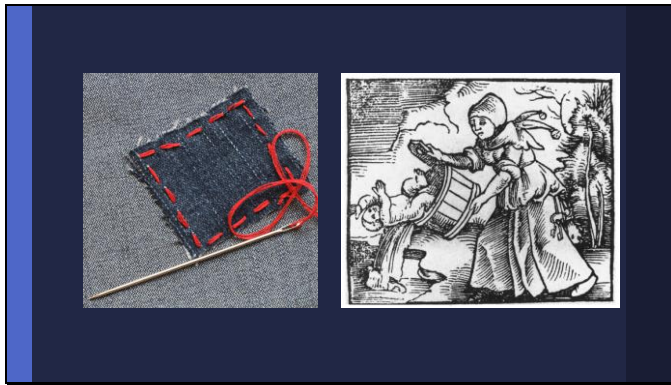
genedlaetholwyr, gallent wneud gwaith da a gwerthfawr dros Gymru hyd yn oed, ond, gydag ambell eithriad anrhydeddus ond digon ecsentrig megis Michael Jones ac Emrys ap Iwan, Prydeinwyr oeddynt yn seicolegol yn ogystal ag yn gyfansoddiadol. A phenllanw'r hunan-dwyll hwn oedd y Rhyddfrydwyr hynny a dyrrai i rengoedd y mudiad ymreolaeth Cymru Fydd yn niwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Aeth yr ysfa am swyddi'n drech na theyrngarwch i Gymru, medd Saunders yn *Tynged yr Iaith*: 'syrthiodd Cymru Fydd i lewyg ... yn fuan wedyn, heb ddadebru [hynny yw, heb ddeffro] a heb stŵr, ymadawodd.'

Felly, pan alwodd Saunders Lewis, drwy gymeriad Emrys Wledig, yn *Buchedd Garmon*, felly, am i'r Cymry ddod ato i'r adwy a sefyll gydag ef yn y bwch 'fel y cadwer i'r oesoedd a ddêl y glendid a fu', roedd o eisoes wedi gofalu bod bwch wedi'i greu i'r Cymry sefyll ynddo. Mynnai fod hyrwyddwyr achos Cymru yn y gorffennol naill ai'n wladgarwyr diwylliannol naif neu'n wleidyddion Prydeinig gwasaidd a chibddall, ac felly, rhaid oedd torri'r cenedlaetholdeb newydd a digynsail hwn yn rhydd oddi wrth gysyniadau canolog gwladgarwch Edwardaidd ar y naill law a gorfod chwilio am batrymau ac eglurebau eraill ar y llall.

Rhaid oedd cael dilledyn newydd.

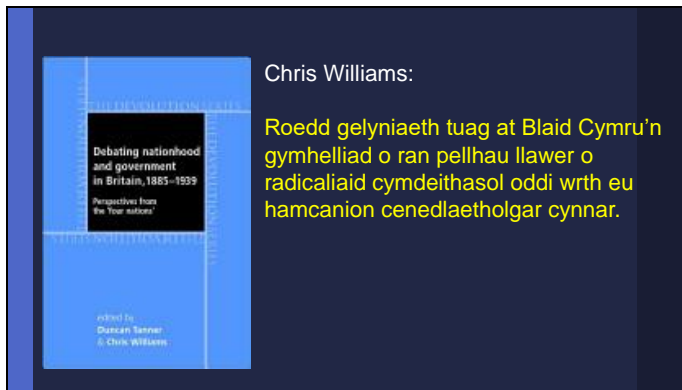

Ond mae rhyw lais bach yn dweud wrtha i nad dyna'r stori i gyd. Felly'r ail lun ar y dde. Mae gan y Saeson ddywediad am daflu'r babi allan gyda dŵr y bath. Yn ei ymgais i greu cenedlaetholdeb o'r newydd, mae rhywun yn amau weithiau fod Saunders bron â bod yn pwysleisio'r agweddau hynny ar genedlaetholdeb sydd bellaf oddi wrth fydolwg Cymru Fydd, ac aberthu tipyn, yn ôl rhai, yn y fargen. Sonia Dafydd Glyn Jones yn *Presenting Saunders Lewis* am ddiffyg synnwyr cyffredin eithafol (*extreme lack of common sense*) Plaid Cymru yn y cyfnod. Arweiniodd Cymru Fydd gyrch yn erbyn ysgwieiriaeth, a dyma Saunders, yn *Gwaed yr Uchelwyr*, yn canmol y rhinweddau uchelwrol; ymgyrchodd Cymru Fydd dros sefydlu Prifysgol Cymru: sefydliad sy'n cael ei ddisgrifio fel 'trasiedi eironig a chwerw' gan Saunders yn *Tynged yr iaith*. Mae Cymru Fydd yn honni bod yn fudiad brethyn cartref, a dyna Saunders yn canu clodydd Barres o Alsace Lorraine a Mazaryk o Tsiecoslofacia. Mae Saunders, yn groes i Gymru Fydd eto, yn nodedig o dawedog hefyd ar y Gymraeg yn yr ysgolion elfennol, yn agored o wrthwynebus i rôl y wladwriaeth ym mywyd yr unigolyn o ran addysg ac iechyd, mor ddrwgdybus o swyddogaeth y Senedd yn nyddiau cynnar Plaid Cymru, yn wir, nes rhoi diofryd ar yrru aelodau i'r Senedd pe baent yn cael eu hethol.

Ond os ffwlbri oedd o, fel y dywed Dafydd Glyn Jones, roedd yn ffwlbri cwbl ymwybodol a pholisïol. Rhaid oedd greu gwagle. Ac fe welir yr un egwyddor garthol, adnewyddol ar waith yn ei agwedd tuag at fathau eraill o genedlaetholdeb Cymreig. Dim cydnabyddiaeth bod deffroad llenyddol dechrau'r ugeinfed ganrif yn arwydd o ymwybyddiaeth genedlaethol nac yn ddyledus iddi, dim graddoliaeth, dim gofyn ffafrau, dim Celtigrwydd, dim Gwlad y Menyg Gwynion na Hen Wlad y Diwygiadau, dim ciniawau Gŵyl Dewi, dim lwmp yn y llwnc na chwydd yn y galon. Dim 'Oes y Byd i'r Iaith Gymraeg'. Dim penseiri. Na. Byddai hon yn blaid newydd sbon wedi'i seilio ar arwriaeth ac aberth ac amhoblogrwydd. Cenedlaetholdeb y llechen lân.

Ac fe lwyddodd Saunders Lewis i'r graddau hyn. Fe fachodd yr hawlfraint ar y gair 'cenedlaetholdeb'. Fe annilysodd ddiffiniadau eraill a dehongliadau eraill. Creodd hollt effeithiol rhwng cenedlaetholdeb o'r iawn ryw, yn ei dyb ef, a phethau a ystyrir bellach yn feddal, megis gwladgarwch neu 'ymdeimlad cenedlaethol'.

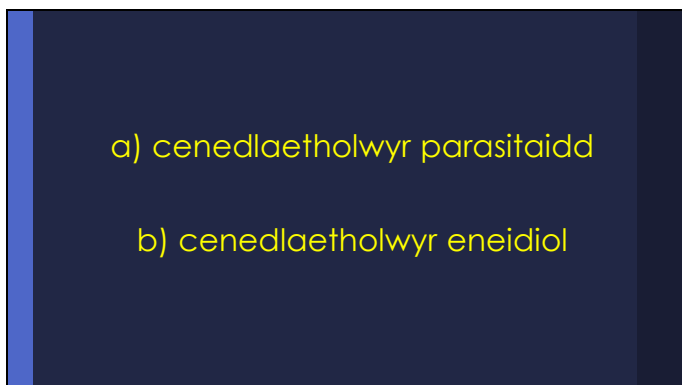
Ond rhaid oedd talu dau bris am y llwyddiant – dyma ni'n ôl gyda'r babi'n cael ei fwrw'n ddiseremoni o'r bath.

Yn gyntaf, fel y sylwodd Chris Williams, 'Bu gelyniaeth tuag at Plaid Genedlaethol Cymru yn gymhelliad i droi llawer o radicaliaid cymdeithasol oddi wrth eu hamcanion cenedlaetholgar.' Mi allwn ni i gyd feddwl am bobl yng nghyfnod Lewis a allai'n hawdd fod wedi eu galw eu hunain yn genedlaetholwyr oni bai fod y teitl hwnnw bellach yn eiddo i blaid: John Edward Lloyd, Elfed, Tegla Davies, D. Miall Edwards, T. Gwynn Jones, W. J. Gruffydd, R. T. Jenkins, David Thomas, Goronwy Roberts, Gwilym Prys Davies, Ithel Davies, Cledwyn Hughes.

Yn ail, a dyma ddagrau pethau o safbwynt hanesydd, rhaid ystyried hyn. Pan sefydlwyd Plaid Cymru, rhoddodd daw ar leisiau eraill.

Os mai cenedlaetholdeb y llechen lân oedd cenedlaetholdeb Plaid Genedlaethol Cymru, fy mwriad yn ystod y munudau nesaf fydd ceisio rhoi'r sialc yn ôl ar y llechen. I ateb cwestiwn Elidir Sais ar ei ben: 'Oni fu cenedlaetholdeb cyn hyn?' Do – a naddo. Roedd rhai a'u galwai eu hunain yn genedlaetholwyr ac a soniai yn gyson am hawliau Cymru i gael ei thrin yn wahanol i weddill Prydain ac a feddai yn aml ar raglen i gyflawni'r amcan hwnnw. Ond os ydyn ni'n meddwl am genedlaetholdeb – fel y gwnawn yn reddfodl erbyn hyn –fel eiddo plaid sydd ag aelodau ganddi nad ydyn nhw ddim drwy ddiffiniad yn cael bod yn aelodau o unrhyw blaid arall, sydd â pheirianwaith ganddi i lunio corff o bolisiau, sy'n cyhoeddi'r polisiau hynny mewn maniffesto ac sy'n ymladd etholiadau ar sail y maniffesto hwnnw, rhaid ailystyried. Rhaid dychmygu paradeim newydd. Ac mae gwahaniaeth amlwg arall rhwng Plaid Cymru fel y daeth i fod yn 1925 a'r mudiadau a fydd yn cael eu trafod maes o law – sy'n troi ar amwysedd geiriau fel rhyddid ac ymreolaeth ac annibyniaeth a datganoli a senedd – a chenedlaetholdeb ei hun.

Mi hoffwn i gyflwyno rhai o syniadau dwy garfan o bobl a'u galwai eu hunain yn genedlaetholwyr yn ystod chwarter cyntaf yr ugeinfed ganrif. Gellir eu labelu am y tro fel hyn: 1. cenedlaetholwyr parasitaidd; 2. cenedlaetholwyr eneidol.

Byddaf yn eu trafod ar wahân, ond dyw hynny ddim yn golygu nad oedd tir cyffredin.

1. bod ennill mesur o ryddid yn anochel am fod Cymru eisoes yn genedl heb fwch yn ei hunaniaeth;

2. bod peirianwaith digonol yn ei le'n barod i wneud hynny;

3. bod modd ennill y rhyddid hwnnw heb aberth na synnwyr dyletswydd na hunanymwadiad nac argyfwng dirfodol;

4. nad yw gwladgarwch yn elyn i genedlaetholdeb;

5. y gellir adeiladu cenedligrwydd y dyfodol ar seiliau'r elfennau yn y bywyd cenedlaethol sy'n dynodi Cymreictod yn y dychymyg poblogaidd;

6. nad oes angen plaid ar wahân er mwyn gweithredu.

1. bod ennill mesur o ryddid yn anochel am fod Cymru eisoes yn genedl heb fwch yn ei hunaniaeth;

2. mai trwy ddulliau cyfansoddiadol y pleidiau sy'n bodoli'n barod y llwyddir;

3. bod modd ennill y rhyddid hwnnw heb aberth na synnwyr dyletswydd na hunanymwadiad nac argyfwng dirfodol;

4. nad yw gwladgarwch yn elyn i genedlaetholdeb;

5. y gellir adeiladu cenedligrwydd y dyfodol ar seiliau'r elfennau yn y bywyd cenedlaethol a ddaeth i ddynodi Cymreictod yn y dychymyg poblogaidd;

6. nad oes angen plaid ar wahân er mwyn gweithredu.

1. Cenedlaetholdeb parasitaidd

Gyda hynny mewn golwg, dyma ddod felly at y gyntaf o'r ddwy garfan. Pam parasitaidd? Oherwydd amcan un math o genedlaetholdeb a ffynnai cyn dyddiau Plaid Cymru oedd dygymod â phroblem nad oedd yn broblem cyn hynny. Yn ystod yr hanner can mlynedd rhwng estyn y bleidlais yn 1868 a diwedd y Rhyfel Byd Cyntaf roedd Cymru wedi credu yn yr hyn y mae haneswyr yn ei alw'n deleoleg. Hynny yw, roedd cyfeiriad wedi bod yn ei hanes yr oedd yn hawdd ei ddehongli fel symudiad graddol tuag at ennill mesur o ymreolaeth.

Meddylier am y ddeddfwriaeth:

Deddf Cau Tafarnau ar y Sul (Cymru) (1881)

Deddf Addysg Ganolraddol Cymru (1889)

Siartr Prifysgol Cymru (1893)

Bwrdd Canol Cymru (1896)

Ac yn dilyn y ddeddfwriaeth, dyma'r sefydliadau gweladwy, megis Amgueddfa Genedlaethol (1905), Llyfrgell Genedlaethol (1909), a Chwmni Theatr Genedlaethol (1911)

a) cenedlaetholwyr parasitaid

Teleoleg:

Amgueddfa Genedlaethol (1905)
Llyfrgell Genedlaethol (1909)
Cwmni Theatr Cenedlaethol (1911)

O dipyn i beth, drwy ddeddfwriaeth a sefydliadau, roedd math o Gymreictod cyfansoddiadol ar gerdded. A'r pen draw anochel fyddai hunanlywodraeth. Fel y dywedodd M. H. Jones, 'Gwersi Cenhedloedd Bach i Gymry', *Y Wawr*, 2 (1915), 44:

Cawsom gyfundrefn addysg uwchraddol arbennig i ni ein hunain a Phrifysgol genedlaethol, cawsom Lyfrgell ac Amgueddfa Gymreig, cawsom Gynghorau Sirol a llu o freintiau eraill. Dysgwn edrych ar y cwbl fel cyfryngau datblygu'n cenedlaetholdeb.

a) cenedlaetholwyr parasitaid

Teleoleg:

M. H. Jones, 'Gwersi Cenhedloedd Bach i Gymry',
Y Wawr, 2 (1915), 44:

Cawsom gyfundrefn addysg uwchraddol arbennig i ni ein hunain a Phrifysgol genedlaethol, cawsom Lyfrgell ac Amgueddfa Gymreig, cawsom Gynghorau Sirol a llu o freintiau eraill. Dysgwn edrych ar y cwbl fel cyfryngau datblygu'n cenedlaetholdeb.

Ac mae'n debyg y ceir mynegiant eithaf y math hwn o hunanddigonolrwydd cenedlaetholgar ar dudalennau cylchgronau J. Hugh Edwards, *The Nationalist* (1907-10) a *Wales* (1911-12)

a) cenedlaetholwyr parasitaid

Teleoleg:

Ond y gwir, wrth gwrs, yw mai rhywbeth ar ddelw Rhyddfrydiaeth oedd cenedlaetholdeb J. Hugh Edwards a Lloyd George.

a) cenedlaetholwyr parasitaidd

Teleoleg:

Lloyd George, yn J. Hugh Edwards, *The Life of David Lloyd George* (1913) t. 197:

'Rhyddfrydiaeth wedi'i dwysáu – gwres a brwdfrydedd
Rhyddfrydiaeth wedi'u poethi'n eirias gan dân
gwladgarwch'.

Yn wir, mi ddiffiniodd Lloyd George genedlaetholdeb fel 'rhyddfrydiaeth wedi'i dwysáu – gwres a brwdfrydedd Rhyddfrydiaeth wedi'u poethi;'n eirias gan dân gwladgarwch'. Rhaid oedd cymryd y pecyn: Anghydfurfiaeth, radicaliaeth, yr iaith Gymraeg, bywyd y tyddyn. Ac wrth i Ryddfrydiaeth golli tir, rhaid oedd adleoli cenedlaetholdeb. Dyna sydd gen i wrth sôn am barasitaidd – yr ymchwil am gorff arall i gynnal ei fywyd.

a) cenedlaetholwyr parasitaidd

Thomas Rees, *Y Geninen*, Ionawr 1908, t. 41:

Yr un bobl yw'r Datgysylltwyr a'r Ymreolwyr Cymreig, a'r un egwyddor ac yspryd sydd yn eu hysgogi ... Ac nid rhyfedd ychwaith fod Cymru yn para i edrych ar Ddadgysylltiad fel pwnc cenedlaethol, yn ei wraidd a'i hanfod; felly y mae; ac nis gall Cymru roddi y breuddwyd hwn heibio heb roddi heibio, yr un pryd, bob breuddwyd arall sy'n gymhlethedig â'i llwyddiant a'i dyrchafiad fel cenedl.

I rai, Datgysylltiad oedd yr ateb. I'r Rhyddfrydwyr, mater o ffrwyno eglwys estron oedd Datgysylltiad. I'r Annibynnwr Thomas Rees, prifathro Coleg Bala-Bangor, er enghraifft, yn *Y Geninen* yn Ionawr 1908, nid oedd modd bod yn genedlaetholwr ac yn eglwyswr.

Yr un bobl yw'r Datgysylltwyr a'r Ymreolwyr Cymreig, a'r un egwyddor ac yspryd sydd yn eu hysgogi ... Ac nid rhyfedd ychwaith fod Cymru yn para i edrych ar Ddadgysylltiad fel pwnc cenedlaethol, yn ei wraidd a'i hanfod; felly y mae; ac nis gall Cymru roddi y breuddwyd hwn heibio heb roddi heibio, yr un pryd, bob breuddwyd arall sy'n gymhlethedig â'i llwyddiant a'i dyrchafiad fel cenedl.

a) cenedlaetholwyr parasitaidd

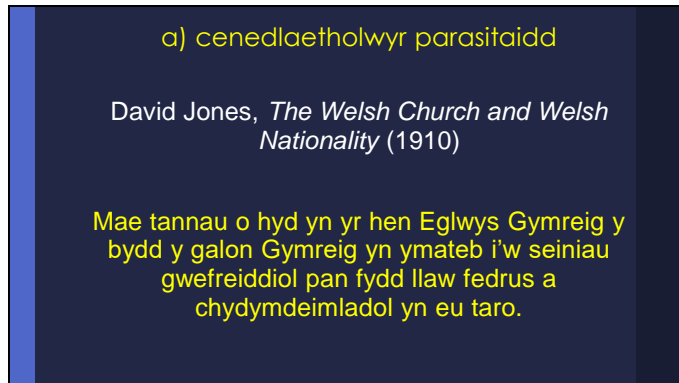
John A. Rees, *London Evening Standard*, 24 Mai 1905:

'carreg gamu tuag at hunanlywodraeth gyflawn'

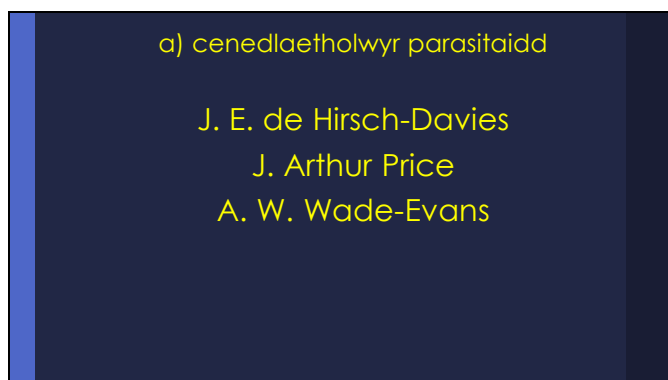
Ond i garfan newydd o eglwyswyr cenedlaetholgar, fodd bynnag, roedd Datgysylltiad yn gyfle i sylfaenu Cymreictod newydd ar eglwys genedlaethol. Felly, dyma John A.

Rees, curad y Fochriw, yn sôn am yr Eglwys yn y *London Evening Standard*, 24 Mai 1905, fel 'a stepping-stone towards complete Self-government'; neu, yng ngeiriau David Jones, *The Welsh Church and Welsh Nationality* (1910):

Mae tannau o hyd yn yr hen Eglwys Gymreig y bydd y galon Gymreig yn ymateb i'w seiniau gwfreiddiol pan fydd llaw fedrus a chydymdeimladol yn eu taro.

Ac os hoffech chi fynd yn ddyfnach fyth i'r paradocs yma fod cenedlaetholwyr yn gweld Datgysylltiad yn achubiaeth ac yn ddamnedigaeth i Gymru, ewch ar ôl eglwyswyr fel J. E. de Hirsch-Davies, J. Arthur Price ac A. W. Wade-Evans.

Cyhoeddodd yr olaf ei *Papers for Thinking Welshmen* yn 1907, lle y dadleuodd mai damwain oedd y cysylltiad traddodiadol a welai Rhyddfrydwyr rhwng radicaliaeth, Anghydfurfiaeth a chenedlaetholdeb. Y gwir oedd, meddai, bod y tri mudiad wedi cael eu taflu at ei gilydd yn eu hymateb i rym unol yr Eglwys, Ceidwadaeth a Seisnigrwydd. Ond o safbwynt cenedlaetholdeb Cymreig, pethau amherthnasol hollol oedd yr Eglwys a Cheidwadaeth. Seisnigrwydd oedd y gwir elyn. Gellid, gan hynny, fod yn genedlaetholwr ac yn Geidwadwr, yn Eglwyswr – ie, ac yn gefnogol i'r Ymerodraeth:

Nid yw imperialaeth yn fwy gwrthwynebus i genedlaetholdeb ag yw plismon yn wrthwynebus i'r dinesydd . Nid imperialaeth yw gwrthrych ein protest ond ymgais oesol cenedl arall i ddifa ein cenedligrwydd drwy fygu ein hysbryd fel cenedl a cheisio codi yn ei le ymdeimlad cenedlaethol nad yw'n eiddo i ni ac na all byth fod.

a) cenedlaetholwyr parasitaidd

A. W. Wade-Evans, *Papers for Thinking Welshmen* (1907):

Nid yw imperialaeth yn fwy gwrthwynebus i genedlaetholdeb ag yw plismon yn wrthwynebus i'r dinesydd. Nid imperialaeth yw gwrthrych ein protest ond ymgais oesol cenedl arall i ddifa ein cenedligrwydd drwy fyggu ein hysbryd fel cenedl.

Dyna genedlaetholdeb parasitaidd y traddodiad Anghydfurfiol a Rhyddfrydol, felly, a chenedlaetholdeb yr adain dde eglwysig a cheidwadol - ac roedd math arall o genedlaetholdeb parasitaidd i'w gael - a hwnnw ar y chwith. A lladmerydd mwyaf nodedig y math hwn o genedlaetholdeb parasitaidd oedd Aelod Llafur Dwyrain Dinbych rhwng 1910 a 1918, E. T. John. Os oedd cenedlaetholwyr y dde am ddatgysylltu cenedlaetholdeb oddi wrth anghydfurfiaeth, amcan John oedd torri'r cysylltiad rhyngddo a'r bywyd gwledig, Cymraeg hen-ffasiwn. Nid Gwlad y Menyg Gwynion oedd ei Gymru ef ond Cymru'r gweithfeydd a'r pyllau a'r trefi diwydiannol.

a) cenedlaetholwyr parasitaidd

E. T. John

AS Llafur Dwyrain Dinbych (1910-18)

Iddo ef, roedd y Cymry yn bobl 'ddoeth a llwyddiannus ... heb gau eu llygaid bron byth i faterion y byd hwn ... optimistaidd, brwd, rhai sy'n gweld gweledigaethau ond sydd, fodd bynnag, o hyd yn troi gobeithion a delfrydau'n ffeithiau ymarferol' (sagacious and successful ... rarely oblivious of more mundane matters ... optimistic, enthusiastic seers of visions, constantly, however, transmuting hopes and ideals into accomplished facts).

b) Cenedlaetholdeb parasitaidd

E. T. John, *Ymreolaeth Gyfunol* (1910?), *Senedd Gymreig: Ei Neges a'i Gwaith* (1911)

Gwilym Oswald Griffith, *The New Wales: Some Aspects of National Idealism: with a Plea for Welsh Home Rule* (1913)

b) Cenedlaetholdeb parasitaidd

[pobl] ddoeth a llwyddiannus ... heb gau eu llygaid bron byth i faterion y byd hwn ... optimistaidd, brwd, rhai sy'n gweld gweledigaethau ond sydd, fodd bynnag, o hyd yn troi gobeithion a delfrydau'n ffeithiau ymarferol ...

Ond yr ymgais barasitaidd fwyaf beiddgar o bob un oedd eiddo Edward Lloyd Owen, y meddyg o Gricieth (Ap Llugwy) a'i fudiad y Cynghrair Cenedlaethol Cymreig, a sefydlodd yn 1911. Ei syniad athrylithgar ond cwbl amhosibl, yn syml iawn, oedd creu 'Senedd-blaid Gymreig' o blith Aelodau Seneddol y dydd. Mynd at yr Aelodau un ac un a'u perswadio i droi eu cotiau. Fel y dywedodd yn *Yspryd Glyndŵr, neu y Clêdd lle Metho Hêdd* (1911):

Wrth Senedd-blaid Genedlaethol y golygir plaid o Genedlaetholwyr pur neu syml, ac nid rhai yn dewis galw eu hunain yn Rhyddfrydwyr mwy na'r rhai a alwant eu hunain yn Doriaid neu yn Aelodau Llafur. Byddai yn rhaid i bob aelod ac ymgeisydd Cymreig wneud ei ddewisiad allan o'r pedwar dosbarth hyn.

b) Cenedlaetholdeb parasitaidd

Iorwerth Feddyg [E. Lloyd Owen], *Yspryd Glyndŵr, neu y Clêdd lle Metho Hêdd* (1911):

Wrth Senedd-blaid Genedlaethol y golygir plaid o Genedlaetholwyr pur neu syml, ac nid rhai yn dewis galw eu hunain yn Rhyddfrydwyr mwy na'r rhai a alwant eu hunain yn Doriaid neu yn Aelodau Llafur. Byddai yn rhaid i bob aelod ac ymgeisydd Cymreig wneud ei ddewisiad allan o'r pedwar dosbarth hyn.

Ac fel yr ysgrifennodd at ei gydweithiwr yn y fenter, un John Cambrensis Williams o Flaenau Ffestiniog, credai:

... y dylai yr Aelodau Cymreig fod yn fwy unol, gwrol a hunan-ddibynol, a hefyd y dylent osod eu nod yn ddigon uchel - sef dim is na phenderfyniad i sicrhau yr Ymreolaeth berffeithiaf posibl i Gymru,⁴ a hynny mor gynted fyth ag y byddo modd - ie, ei sicrhau heb fod yr un eiliad yn hwyrach na'r lwerddon ei hunan. LIGC MS21910E 6 Awst 1911.

b) Cenedlaetholdeb parasitaid

LIGC MS21910E

Iorwerth Feddyg at John Cambrensis Williams, 6 Awst
1911

... dylai yr Aelodau Cymreig fod yn fwy unol, gwrol a hunan-ddibynol, a hefyd y dylent osod eu nod yn ddigon uchel – sef dim is na phenderfyniad i sicrhau yr Ymreolaeth berffeithiaf posibl i Gymru, a hynny mor gynted fyth ag y byddo modd – ie, ei sicrhau heb fod yr un eiliad yn hwyrach na'r Iwerddon ei hunan.

Yng ngwanwyn 1911, roedd y syniad yn ferw gwyllt, yn ôl pob golwg, Rhoddwyd sylw i'r mudiad yn y *Guardian* a'r *Daily Sketch* a bu E. T. John yn ysgrifennu at ei gyd-seneddwyr – ond daeth y cyfan i ben flwyddyn yn ddiweddarach, pan sylweddolwyd nad oedd fawr o gefnogaeth

b) cenedlaetholwyr eneidïol

2. Cenedlaetholdeb eneidïol

I genedlaetholwyr a oedd yn llai bodlon ar y llwybr gwleidyddol a chyfansoddiadol, roedd opsiwn arall yn bod. Yn 1891, fe gefnodd Owen Morgan Edwards, OM, ar Gymru Fydd. Maddeuwch ddyfyniad hir:

Teimlwn fod gennyf waith arall i'w wneyd dros Gymru. Y mae llawer o'r camddealltwriaeth rhwng y gwahanol bleidiau yng Nghymru yn codi o'r ffaith nad oes yr un blaid yn deall hanes Cymru fu,- yn lle edrych yn ddi duedd ar y galluoedd ffurfiasant Gymru, gwêl pob plaid yn yr hanes hwnnw ei rhagfarnau ei hun. Yr hen eglwys Brydeinig, Dewi Sant, Piwritaniaeth, y ddeunawfed ganrif,-y mae'n syndod fod hyd yn nod ragfarn a sêl plaid boliticaidd yn medru camddarlunio y rhain fel ag y gwneir yn ein papurau newyddion.

Hoffwn, yn ôl y gallu bychan roddwyd i mi, ddarlunio'r amser fu fel yr oedd,-ac nid fel Rhyddfrydwr neu Geidwadwr, Methodist neu Annibynnwr. Yr wyf yn credu o hyd fod rhyw deimlad rhyfeddol gryf o undeb dan yr holl ymbleidio ac ymsectu sydd yng Nghymru - syniad o undeb sy'n hawdd ei ganfod ymhob oes o'n hanes, syniad o undeb sydd wedi goroesi pob ymdrech, er lliosoced ac er cryfed fuont, i'n dad-Gymreigyddio ac i'n rhannu.

b) Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

O. M. Edwards, 'Au Revoir', Cymru Fydd, 1891:

Teimlwn fod gennyf waith arall i'w wneyd dros Gymru. Y mae llawer o'r camddealltwriaeth rhwng y gwahanol bleidiau yng Nghymru yn codi o'r ffaith nad oes yr un blaid yn deall hanes Cymru fu,—yn lle edrych yn ddi duedd ar y galluoedd ffurfiasant Gymru, gwel pob plaid yn yr hanes hwnnw ei rhagfarnau ei hun. Yr hen eglwys Brydeinig, Dewi Sant, Piwritaniaeth, y ddeunawfed ganrif,—y mae'n syndod fod hyd yn nod ragfarn a sel plaid bolticaidd yn medru camddarlunio y rhain fel ag y gwneir yn ein papurau newyddion.

b) Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

O. M. Edwards, 'Au Revoir', Cymru Fydd, 1891:

Hoffwn, yn ol y gallu bychan roddwyd i mi, ddarlunio'r amser fu fel yr oedd,—ac nid fel Rhyddfrydwr neu Geidwadwr, Methodist neu Anibynnwr. Yr wyf yn credu o hyd fod rhyw deimlad rhyfeddol gryf o undeb dan yr holl ymbleidïo ac ymsectu sydd yng Nghymru — syniad o undeb sy'n hawdd ei ganfod ymhob oes o'n hanes, syniad o undeb sydd wedi goroesi pob ymdrech, er lliosoced ac er cryfed fuont, i'n dad-Gymreigyddio ac i'n rhannu.

Y canlyniad oedd lansio *Cymru* yn yr un flwyddyn, ac yno y cyhoeddodd 'Enaid Cenedl' yn 1918.

b) Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

CYMRU.

IONAWR, 1918.

→
ENAIÐ CENEDL.

Boed i Gymru bob llwyddiant ... Daw cydraddoldeb a rhyddid, Prifysgol ac Ysbyty, a sylweddolir llawer breuddwyd. Ond na chollwn ein golwg ar enaid y genedl, rhag iddo, ynghanol adeiladau gwych a phwyllgorau brwdfrydig, ddiflannu o'r golwg.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

Boed i Gymru bob llwyddiant ... Daw cydraddoldeb a rhyddid, Prifysgol ac Ysbyty, a sylweddolir llawer breuddwyd. Ond na chollwn ein golwg ar enaid y genedl, rhag iddo, ynghanol adeiladau gwych a phwyllgorau brwdfrydig, ddiflannu o'r golwg.

Ac fe welwn yn y geiriau hanfod cenedlaetholdeb diwylliannol yn fwy cyffredinol: yr apêl at elfennau anwleidyddol ac anfaterol. 'Daw cydraddoldeb a rhyddid'. Nid, fe sicrhawn ni gydraddoldeb a rhyddid, sylwer.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

A. G. Prys-Jones, 'Enaid Cymru', *Cymru* (1904):

Ein gwaith ni fydd cadw yn agored y ffordd rhwng y gweledig a'r anweledig – i helpu cadw ffenestri yr enaid yn bur ac yn lân.

Felly, dyma dri pheth yn digwydd yn y Gymru Edwardaidd. Yn gyntaf, rhyw osodiadau fel y rhain, gan A. G. Prys-Jones, 'Enaid Cymru', *Cymru* (1904): 'Ein gwaith ni fydd cadw yn agored y ffordd rhwng y gweledig a'r anweledig – i helpu cadw ffenestri yr enaid yn bur ac yn lân' Neu gan D. Miall Edwards, *Crist a Gwareiddiad* (1921): 'Mater o feddyleg yw cenedlaetholdeb – ymdeimlad mewnol mewn llu o unigolion eu bod yn aelodau o'r un corff, ymwybyddiaeth gyffredin yn gwneuthur y llawer yn un, yr hyn a eilw'r Ffrancwr yn 'ysbryd y corff' (*esprit de corps*). Gellir edrych ar genedl fel math ar uwch-bersonoliaeth'

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

D. Miall Edwards, *Crist a Gwareiddiad* (1921):

Mater o feddyleg yw cenedlaetholdeb – ymdeimlad mewnol mewn llu o unigolion eu bod yn aelodau o'r un corff, ymwybyddiaeth gyffredin yn gwneuthur y llawer yn un, yr hyn a eilw'r Ffrancwr yn 'ysbryd y corff' (*esprit de corps*). Gellir edrych ar genedl fel math ar uwch-bersonoliaeth.

Yn ail, cafwyd haid o bobl annisgwyl yn eu galw eu hunain yn genedlaetholwyr. Cyhoeddodd y Brigadydd Gadlywydd Owen Thomas, er enghraifft, mewn cyngerdd

ym Mhwhllheli i godi arian at achos y Rhyfel ei fod yn genedlaetholwr brwd. Yn ôl y *Carmarthen Weekly Reporter*, 11 Awst 1916. 'Mae [Owen Thomas] yn genedlaetholwr pybyr. Rhywun anwleidyddol ac anenwadol yw'r gwir genedlaetholwr, sy'n caru ei wlad enedigol, ei phobl, ei hiaith a'i thraddodiadau.' A hoff destun Eifionydd, golygydd y *Geninen*, oedd gosod 'Ymreolaeth i Gymru' yn destun cystadlaethau i blant.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

Carmarthen Weekly Reporter, 11 Awst 1916.
Mae [Owen Thomas] yn genedlaetholwr pybyr. Rhywun anwleidyddol ac anenwadol yw'r gwir genedlaetholwr, sy'n caru ei wlad enedigol, ei phobl, ei hiaith a'i thraddodiadau.

Ac yn drydydd, dyma fyrdd o fudiadau - cymdeithasau, urddau, cylchoedd, Dyma Urdd y Ddraig Goch (1902), yn 'Hyrwyddo yr iaith Gymraeg, a cheisio cael gan riaint a phennau teuluoedd, yn mhlith pob gradd a dosbarth, i siarad a meithrin yr hen iaith ar eu haelwydydd'; neu Gymdeithas y Ddraig Goch (1902), yn 'cefnogi gwisgo dillad o ddefnydd Cymreig, a phrynu pethau a wneir yn Nghymru'. Neu, eto, Undeb y Ddraig Goch (1903), a oedd am 'wneyd Cymru yn fwy Celtig ac o ganlyniad yn fwy prydfert'. Yn wir, cymerwch chi unrhyw gyfuniad o Urdd, Mudiad, Cymdeithas, Cylch ac Undeb ar y naill law - a Dewi, Llywelyn, Glyndwr, y Ddraig Goch, neu'r Genhinen ar y llall, ac rydych chi'n debygol o weld rhyw fenter yn dwyn yr enw.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

YMREOLAETH I GYMRU.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

Cymdeithas y Ddraig Goch (1902)
Cefnogi gwisgo dillad o ddefnydd Cymreig, a phrynu pethau a wneir yn Nghymru.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

Urdd y Ddraig Goch (1902)

Hyrwyddo yr iaith Gymraeg, a cheisio cael gan riaint a phenau teuluoedd, yn mhlith pob gradd a dosbarth, i siarad a meithrin yr hen iaith ar eu haelwydydd.

1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

Undeb y Ddraig Goch (1903)

Gwneyd Cymru yn fwy Celtig ac o ganlyniad yn fwy prydferth.

Ac yn goron ar y cyfan, amlygiad eithaf y mudiad cenedlaetholgar diwylliannol oedd Undeb y Cymdeithasau Cymraeg, a lansiwyd yng Nghastell Nedd ym mis Tachwedd 1913. Chwedl y trefnydd, D. Arthen Evans, Somerset Road, y Barri (lle y ganed Gwynfor) a J. Tywi Jones, 'Bwriedir torfynyglu'r Seisnigeiddwch sydd amlyced mewn llawer cylch yn ein gwlad heddyw.'

Nid oes amser i'w golli. Mae Cymru ar ddihun. ac y mae'r gwerysll yn myn'd rhagddo. Cymer dy le yn y fintai ... Ni wyddost ar hyn o bryd o bosibl sut i godi lief dros Gymru mewn pentref swrth neu dref goeglyd. Ond darfu am bob ofn i Gymro ymffrostio ei fod yn Gymro.

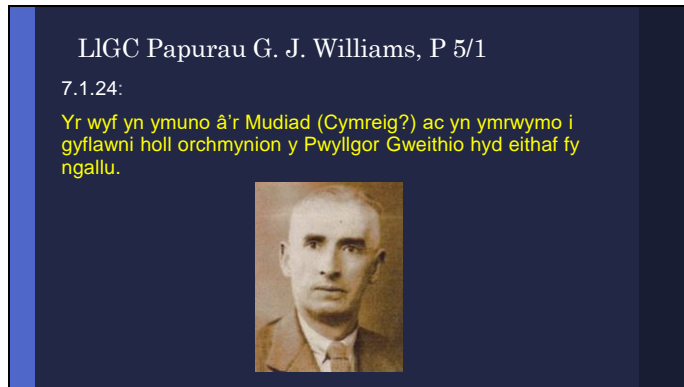
1. Cenedlaetholdeb 'eneidiol'

Undeb y Cymdeithasau Cymraeg, *Y Darian*, 12 Tachwedd 1913:

Bwriedir torfynyglu'r Seisnigeiddwch sydd amlyced mewn llawer cylch yn ein gwlad heddyw ... Nid oes amser i'w golli. Mae Cymru ar ddihun. ac y mae'r gwerysll yn myn'd rhagddo. Cymer dy le yn y fintai ... Ni wyddost ar hyn o bryd o bosibl sut i godi lief dros Gymru mewn pentref swrth neu dref goeglyd. Ond darfu am bob ofn i Gymro ymffrostio ei fod yn Gymro.

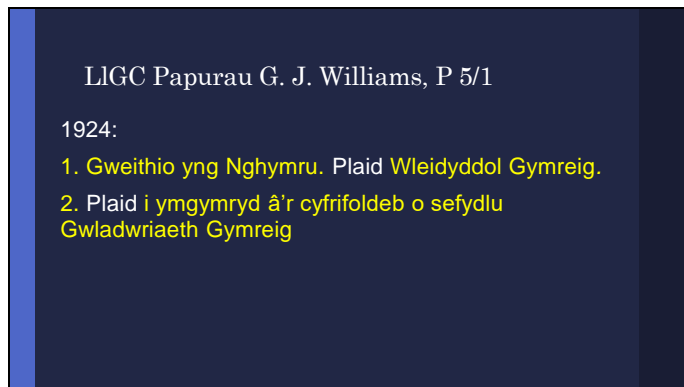
Y ddelwedd sy'n dod i'r meddwl yw criw o bobl yn ymgasglu ar ben mynydd i ddisgwyl Dydd y Farn.

A'r ateb i hyn oll gan Blaid Cymru? Mae'r ateb i'w gael ar ddarn o bapur wedi melynu yn archif Griffith John Williams. Mudiad arall. Y Mudiad Cymreig. A gwell egluro yma mai yn y testun gwreiddiol y mae'r cromfachau: Yr wyf yn ymuno â'r Mudiad (Cymreig?) ac yn ymrwmo i gyflawni holl orchmynion y Pwyllgor Gweithio hyd eithaf fy ngallu.'

Mi gofiwch y dyddiad efallai. Ambrose Bebb, Saunders Lewis yn dod ynghyd yn nhy Griffith John ac Elizabeth Williams ym Mhenarth ar 24 Ionawr 1924 yn sefydlu mudiad cyfrinachol ac yn tyngu llw o deyrngarwch i'w gilydd, Mae'n hawdd gwenu – mae'n hawdd, efallai, deimlo pwl o chwithdod. Ond y pwynt yw hyn. Peth dros dro oedd y Mudiad Cymreig. Moddion i greu plaid. Oherwydd yn yr un ddogfen fe geir hyn fel pen draw'r Mudiad:

1. Gweithio yng Nghymru. **Plaid** Wleidyddol Gymreig.
2. **Plaid** i ymgymryd â'r cyfrifoldeb o sefydlu Gwladwriaeth Gymreig

Oes ots? Oes, am bedwar rheswm da.

Yn gyntaf, mae plaid yn wahanol i ymgyrch yn hyn o beth. Amcan ymgyrch yw gofyn am newid gan rai sydd mewn awdurdod; swyddogaeth plaid yw ceisio arfer yr awdurdod hwnnw. Hynny yw, mae plaid, yn wahanol i ymgyrch neu fudiad, yn meddu ar y grym potensial i ddeddfu.

Yn ail, ac mewn ffordd sy'n anodd i ymgyrchoedd a mudiadau, cyfrwng yw plaid i leisio rhagueddiadau ac i greu cyd-destun ac amcanion gwleidyddol a dewisiadau democrataidd.

Yn drydydd, ac yn bwysicach fyth, mae pleidiau gwleidyddol yn creu dilyniant drwy oroesi. Mae gwleidyddion yn cyrraedd ac yn gadael – ond mae pleidiau – eu symbolau, y cysylltiadau rhwng aelodau, yn parhau. Pwrpas plaid, ar ben hynny, yw ymladd etholiadau, yn cystadlu â phleidiau eraill, sy'n creu ffocws.

Yn bedwerydd, ac yn dilyn o hyn, er ein bod efallai'n nogio wrth feddwl am fudiad yn gofyn am lw o ufudd-dod, dyna hanfod plaid. Chewch chi ddim ymaelodi â dwy blaid. Mae digyblaeth yn rhan o'r fargen.

Yn bumed, ac yn bwysicaf oll, a dyma oedd darganfyddiad cenedlaetholdeb Cymreig adeg sefydlu'r Blaid Gymreig, oedd y creadur paradocsaidd y mae pob plaid yn dibynnu arno neu arni a feddylwyd gan Howard Lavine a'i gyd-awduron yn eu cyfrol o'r un enw yn 2012, yn '*ambivalent partisan*'.

Cefnogwch ymgyrch - ymreolaeth, dyweder - ac rydych chi'n cefnogi ymreolaeth. Ond cefnogwch blaid am ei bod yn cefnogi ymreolaeth, a dyma, yn ymarferol os nad yn athronyddol, gefnogi holl raglen y blaid honno: ei hagwedd tuag at yr iaith, ei safiad ar rôl gymharol y llywodraeth a'r sector preifat, ei pherthynas ag Ewrop, hela llwynogod, polisi tai. Hynny yw, oherwydd y gyfundrefn ddemocrataidd, mae plaid wleidyddol yn meddu ar yr alcemi i greu selogion sydd rhwng dau feddwl. Yn ei sgil-efeithiau y mae ei grym. Ac mae mantais arall. Mae pleidiau - drwy greu'r selogion amwys hyn a'u dwyn ynghyd - yn creu teyrngarwch i achosion na fyddai pobl wedi meddwl mynegi barn arnynt o'r blaen.

Mae'n briodol gorffen gyda dau gwestiwn Elidir Sais eto: 'Oni fu cenedlaetholdeb cyn hyn?'. Fel y soniais, os ydyn ni'n meddwl am genedlaetholdeb fel eiddo plaid sydd ag aelodau ganddi nad ydyn nhw ddim drwy ddiffiniad yn cael bod yn aelodau o unrhyw blaid arall, sydd â pheirianwaith ganddi i lunio corff o bolisïau, sy'n cyhoeddi'r polisïau hynny mewn maniffesto ac sy'n ymladd etholiadau ar sail y maniffesto hwnnw, naddo. Ac 'Oni fu pensaer eisoes yn ein mysg?' Wel, do. Digon ohonyn nhw – Rhyddfrydwyr o Anghyddfurfwyr ac Eglwyswyr Ceidwadol, Sosialwyr a Breuddwydwyr. Selogion Urdd y Ddraig Goch a Chymdeithas y Ddraig Goch ac Undeb y Ddraig Goch. Ond nid yr un oedd glasbrint yr adeilad.

©Robin Chapman a Cymdeithas Hanes Plaid Cymru 2019

Gellir cyfeirio at y gwaith hwn fel: Chapman R. (2019) Golwg ar Genedlaetholdeb cyn 1925. Cymdeithas Hanes Plaid Cymru.

www.hanesplaidcymru.org